

ŚWIATOWIT

ROCZNIK

POŚWIĘCONY ARCHEOLOGII PRZEDDZIEJOWEJ

I BADANIOM

pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej

WYDAWANY STARANIEM

ERAZMA MAJEWSKIEGO.

Tom I. — 1899.

(57 ilustracji w tekście i XI tablic).

WARSZAWA.

Skład Główny w Księgarni E. Wendego i S-ki, Krak.-Przedmieście № 9.

—
1899.

ŚWIATOWIT

ANNUAL OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
OF THE UNIVERSITY OF WARSAW

VOL. XIII–XIV (LIV–LV)
(2015–2016)

FASCICLE A/B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY.
ARCHAEOLOGY OF POLAND

MEDITERRANEAN
AND NON-EUROPEAN
ARCHAEOLOGY

WARSAW 2018

ŚWIATOWIT

ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

TOM XIII–XIV (LIV–LV)
(2015–2016)

FASCYKUŁ A/B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA
I ŚREDNIOWIECZNA.
ARCHEOLOGIA POLSKI

ARCHEOLOGIA
ŚRÓDZIEMNOMORSKA
I POZAEUROPEJSKA

WARSZAWA 2018

Redaktor naczelny Wydawnictw Instytutu Archeologii UW: Krzysztof Jakubiak

ŚWIATOWIT
ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

Redaktorzy: Dariusz Błaszczuk (d.blaszczuk@uw.edu.pl),
Jerzy Żelazowski (j.r.zelazowski@uw.edu.pl)

Rada redakcyjna:

Włodzimierz Godlewski (Przewodniczący)
Elżbieta Jastrzębowska
Joanna Kalaga
Wojciech Nowakowski
Tadeusz Sarnowski
Tomasz Scholl
Karol Szymczak

Recenzenci tomu:

Zdzisław Bełka, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Joanna Kalaga, Uniwersytet Warszawski
Piotr Kittel, Uniwersytet Łódzki
Henryk Kobryń, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Jerzy Libera, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Andrzej Michałowski, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Michał Pawleta, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Jan Schuster, Uniwersytet Łódzki

All rights reserved

© 2018 Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

ISSN 0082-044X

Projekt okładki, opracowanie graficzne i skład: Jan Żabko-Potopowicz
Druk:

Adres redakcji: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego,
Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

Spis treści

Contents

Fascykuł A/B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA I ŚREDNIOWIECZNA. ARCHEOLOGIA POLSKI
ARCHEOLOGIA ŚRÓDZIEMNOMORSKA I POZAEUROPEJSKA

Fascicle A/B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL ARCHAEOLOGY. ARCHAEOLOGY OF POLAND
MEDITERRANEAN AND NON-EUROPEAN ARCHAEOLOGY

OD REDAKCJI.....9

Studia i materiały

Katarzyna Januszek, Katarzyna Pyżewicz

KRZEMIENNE NARZĘDZIA SZLIFOWANE Z PÓŻNEGO NEOLITU
– MIĘDZY FORMĄ A FUNKCJĄ 13
Late Neolithic polished flint tools – between form and function 27

Sylwia Domaradzka, Bartosz Józwiak, Michał Przedziecki

MATERIAŁY Z EPOKI KAMIENIA I WCZESNEJ EPOKI BRĄZU ZE STANOWISKA 2
W WOŹNEJWSI, GM. RAJGRÓD, WOJ. PODLASKIE Z BADAŃ W LATACH 2015–2016 29
Stone Age and Early Bronze Age archaeological material from the site 2 in Woźnawieś,
Rajgród commune, Podlaskie voivodship, from the excavations in 2015 and 2016 46

Agata Trzop-Szczypiorska, Radosław Karasiewicz-Szczypiorski

DOMY ZE STANOWISK KULTURY PRZEWORSKIEJ NA MAZOWSZU.
KILKA PRZYKŁADÓW Z NIEPUBLIKOWANYCH BADAŃ 47
Houses from sites of the Przeworsk Culture in Masovia. A few examples from unpublished research 70

Agata Chilińska-Früboes, Bartosz Kontny

PO JANTAR! RZYMSKI TROP W DALEKIM KRAJU ALBO RAZ JESZCZE
O ZNALEZISKACH Z DAWNEGO *ILISCHKEN* 73
Go for amber! Roman trace in a distant land or once more about old finds from former *Ilischken* 105

Dominik Chudzik

WYBRANE ASPEKTY WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO OSADNICTWA RÓWNINY ŁUKOWSKIEJ I WYSOCZYNY SIEDLECKIEJ.....	107
Selected Aspects of Early Medieval Settlement in the Łuków Plain and the Siedlce Upland	131

Dariusz Błaszczuk

POCHODZENIE I DIETA MĘŻCZYZNY POCHOWANEGO W GROBIE D162 Z CMENTARZYSKA W BODZIA W ŚWIETLE BADAŃ IZOTOPOWYCH.....	133
The provenance and diet of a man buried in the grave D162 from the cemetery in Bodzia in the light of isotopic analyses	155

Joanna Piątkowska-Malecka

ZWIERZĘCE SZCZĄTKI KOSTNE Z TERENU ŚREDNIOWIECZNEJ OSADY W SURAŻU, STAN. 7/125, GM. <i>LOCO</i> , POW. BIAŁOSTOCKI, WOJ. PODLASKIE	159
Animal skeletal remains from the medieval settlement in Suraż, site 7/125, Suraż commune, Białystok district, Podlaskie voivodship	174

Marta Osypińska, Joanna Piątkowska-Malecka

ZWIERZĘTA W ZAGRODACH NA TERENIE OSADY LUDNOŚCI KULTURY CERAMIKI WSTĘGOWEJ RYTEJ W LUDWINOWIE (STAN. 7, AUT. 112), GMINA I POWIAT WŁOCŁAWEK	175
Homestead Animals in Linear Pottery Culture Settlement in Ludwinów (Site 7, Aut 112), Włocławek Commune and District	193

Sławomir Wadył, Marek Krąpiec

DENDROCHRONOLOGIA O DATOWANIU WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO GRODZISKA W WĘGIELSZTYNIE, GM. WĘGORZEWO	195
Dendrochronology on the dating of an early medieval settlement in Węgielsztyn, Węgorzewo commune	203

Agnieszka Olech

SYSTEM OCHRONY I PRZECHOWYWANIA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA SŁOWACJI.....	205
System for Protection and Storage of Archaeological Collections in Slovakia.....	212

Kronika wykopalisk**Michał Przeździecki, Elżbieta Ciepiewska**

RYDNO – STANOWISKO NOWY MŁYN, WYKOP I/2015, WOJ. ŚWIĘTOKRZYSKIE. BADANIA W ROKU 2015	215
Rydno – Site: Nowy Młyn, Cut I/2015, Świętokrzyskie voivodship. The excavations in 2015	218

Paweł Szymański

- CZERWONY DWÓR, STAN. XXI, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE. BADANIA W ROKU 2015 221
Czerwony Dwór, site XXI, Warmińsko-Mazurskie voivodship. The excavations in 2015.....226

Artur Brzóška, Piotr Prejs

- BADANIA NIEINWAZYJNE DNA WISŁY NA ODCINKU MOSTU ŚWIĘTOKRZYSKIEGO
DO MOSTU GDAŃSKIEGO, WARSZAWA, WOJ. MAZOWIECKIE,
BADANIA W LATACH 2015–2016 227
Non-invasive Survey of the Bottom of the Vistula River Between the Świętokrzyski Bridge
and the Gdański Bridge, Warsaw, Mazowieckie Voivodship, in the Years 2015 and 2016 230

Ewa Marczak-Łukasiewicz

- TRUSZKI-ZALESIE, STANOWISKO 1 „OKOP” I STANOWISKO 3 „SIEDLIKO”,
WOJ. PODLASKIE. BADANIA WYKOPALISKOWE W LATACH 2013, 2015 I 2016 231
Trzuski-Zalesie, Site 1 (‘Okop’) and Site 3 (‘Siedliko’), Podlaskie voivodship.
Excavations in 2013, 2015, and 2016..... 233

Magdalena Natuniewicz-Sekuła

- WEKLICE, STAN. 7, POW. ELBLĄSKI, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE.
BADANIA W LATACH 2015–2016 235
Weklice, Site 7, Elbląg district, Warmińsko-Mazurskie voivodship. The excavations in 2015–2016 240

Michał Starski

- PUCK, UL. 1 MAJA 3, DZ. 168, BADANIA W LATACH 2014–2015 241
Puck, 1 Maja Street no. 3, Plot 168. The excavations in 2014 and 2015 248

Michał Starski

- SKARSZEWY – RYNEK, GM. SKARSZEWY, WOJ. POMORSKIE, BADANIA W 2015 ROKU 249
Skarszewy – the market square, Skarszewy commune, Pomorskie voivodship. The excavations in 2015 258

Sławomir Wadył

- PASYM, ST. 1, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE. BADANIA W ROKU 2016 259
Pasym, site 1, Warmińsko-Mazurskie voivodship. The excavations in 2016 265

Sławomir Wadył, Jerzy Łapo

- PERŁY, ST. 1, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE. BADANIA W ROKU 2016 267
Perły, site 1, Warmińsko-Mazurskie voivodship. The excavations in 2016 270

Witold Gumiński

- STANOWISKO TORFOWE ŁOWCÓW-ZBIERACZY Z EPOKI KAMIENIA.
SZCZEPANKI, STAN. 8, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE. BADANIA W ROKU 2016 271
Szczepanki, site 8, Warmian-Masurian voivodship – a Stone Age peat-bog site of hunter-gatherers.
The excavations in 2016 278

Bartosz Kontny, Artur Brzóska, Anna Bucholc, Bartłomiej Kujda, Piotr Prejs

Z POWIETRZA, LĄDU I WODY. WSZECHSTRONNA WERYFIKACJA OSIEDLI NAWODNYCH MIKROREGIONU JEZIOR ORZYSZ I WYLEWY. BADANIA W ROKU 2016	279
From the air, land and water. A comprehensive verification of lake settlements of the microregion of the Orzysz and Wylewy lakes. The expedition in 2016.....	288

Andrzej Szela

BRUDNICE, ST. V, POW. ŻUROMIŃSKI. BADANIA WYKOPALISKOWE W SEZONIE 2015	289
Brudnice, site V, Żuromin district. The excavations in 2015	293

Andrzej Szela

BRUDNICE, ST. V, POW. ŻUROMIŃSKI. BADANIA WYKOPALISKOWE W SEZONIE 2016	295
Brudnice, site V, Żuromin district. The excavations in 2016	298

Roksana Chowaniec

PALAZZO ACREIDE, SICILY, ITALY. EXCAVATIONS IN 2015	299
Palazzolo Acreide, Sycylia, Włochy. Wykopaliska w 2015 r.	305

Rosa Lanteri, Marta Fituła

ANCIENT SETTLEMENTS IN THE TERRITORY OF NOTO (SYRACUSE PROVINCE): NEW DATA FROM THE GIOI AND NIURA DISTRICTS	307
Insedimenti Antichi nel Territorio di Noto (Provincia di Siracusa). Nuovi Dati Dalle Contrade "Gioi" e "Niura"	316
Ślady osadnictwa starożytnego terytorium Noto (prowincja Syrakuzy). Nowe znaleziska z „Contrada Gioi” i „Niura”	319

**Tadeusz Sarnowski, Agnieszka Tomas, Tomasz Dziurdzik,
Ludmiła A. Kovalevskaya, Emil Jęczmienowski, Piotr Zakrzewski**

NOVAE 2015. LEGIONARY DEFENCES AND EXTRAMURAL SETTLEMENT	321
Prace wykopaliskowe w Novae w 2015 r. Twierdzy legionowa i osiedle przyobozowe.	327

Martin Lemke

FIELDWORK AT NOVAE 2015	329
Wykopaliska w Novae w 2015 r.	335

Martin Lemke

FIELDWORK AT NOVAE 2016	337
Wykopaliska w Novae w 2016 r.	342

Martin Lemke

FIELDWORK AT RISAN 2015	343
Wykopaliska w Risan w 2015 r.	348

Martin Lemke

FIELDWORK AT RISAN 2016	349
Wykopaliska w Risan w 2016 r.	354

Tomasz Dziurdzik

LJUBŠKI ARCHAEOLOGICAL PROJECT: A ROMAN AND LATE ANTIQUE SETTLEMENT IN WESTERN HERZEGOVINA, 2015	355
Projekt archeologiczny Ljubuški (Ljubuški Archaeological Project) – osadnictwo okresu rzymskiego i późnoantycznego w zachodniej Hercegowinie, 2015 r.	363

Marcin Matera, Paweł Lech, Elżbieta Sroczyńska

TANAIS, RUSSIA. EXCAVATIONS IN THE 2015 SEASON	365
Tanais, Rosja. Wykopaliska w sezonie 2015	371

Marcin Matera, Paweł Lech, Elżbieta Sroczyńska

TANAIS, RUSSIA. EXCAVATIONS IN THE 2016 SEASON	373
Tanais, Rosja. Wykopaliska w sezonie 2016	380

Dmytro Nykonenko, Marcin Matera, Miron Bogacki, Wiesław Małkowski, Paweł Lech

KONSULOVSKOE HILLFORT, UKRAINE. NON-INVASIVE SURVEY IN 2015 SEASON	381
Grodzisko Konsułowskoje, Ukraina. Badania nieinwazyjne w sezonie 2015	388

Dmytro Nykonenko, Marcin Matera, Nadieżda Gawryluk, Paweł Lech

KONSULOVSKOE HILLFORT, UKRAINE. 2016 SEASON	389
Grodzisko Konsułowskoje, Ukraina. Badania w sezonie 2016	392

Barbara Kaim, Nazarij Buławka

THE SIXTH SEASON OF EXCAVATIONS AT GURUKLY DEPE, SOUTHERN TURKMENISTAN (2015)	393
Szósty sezon wykopalisk na stanowisku Gurukly Depe w południowym Turkmenistanie (2015)	388

Włodzimierz Godlewski

NAQLUN, EGYPT. EXCAVATIONS IN 2015	399
Naqlun, Egipt. Wykopaliska w 2015 r.	402

Dorota Dzierzbicka, Włodzimierz Godlewski

DONGOLA, SUDAN – SEASON 2015–2016	403
Dongola, Sudan – Sezon 2015–2016	412

Joanna Kalaga

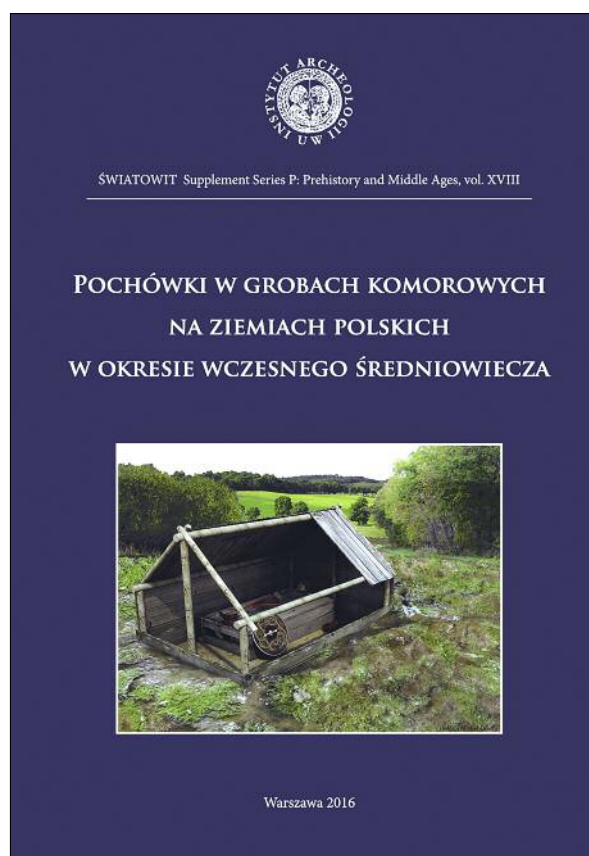
RECENZJA: DARIUSZ BŁASZCZYK, DĄBRÓWKA STĘPNIOWSKA (RED.), *POCHÓWKI
W GROBACH KOMOROWYCH NA ZIEMIACH POLSKICH W OKRESIE WCZESNEGO
ŚREDNIOWIECZA*, ŚWIATOWIT, SUPPLEMENT SERIES P: PREHISTORY AND MIDDLE AGES,
VOL. XVIII, WARSZAWA 2016, 175 STRON, 93 ILUSTRACJE, 3 TABELE 415

JOANNA KALAGA

**RECENZJA: DARIUSZ BŁASZCZYK, DĄBRÓWKA STĘPNIOWSKA (RED.),
*POCHÓWKI W GROBACH KOMOROWYCH NA ZIEMIACH POLSKICH W OKRESIE WCZESNEGO
 ŚREDNIOWIECZA*, ŚWIATOWIT, SUPPLEMENT SERIES P: PREHISTORY AND MIDDLE AGES,
 VOL. XVIII, WARSZAWA 2016, 175 STRON, 93 ILUSTRACJE, 3 TABELE**

W roku 2016 ukazała się książka pt. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, wydana pod redakcją Dariusza Błaszczyka i Dąbrówki Stępniewskiej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Porusza tematykę osobliwej formy grobów wczesnośredniowiecznych, określanych mianem komorowych, występujących na niektórych, wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach szkieletowych Wielkopolski, Pomorza (głównie Nadwiślańskiego) i Mazowsza Południowego oraz Wschodniego. Są one przedmiotem żywego zainteresowania wśród archeologów zajmujących się obrządkiem pogrzebowym na ziemiach polskich. Temu szczególnemu zwyczajowi pogrzebowemu poświęcona też była naukowa konferencja, która odbyła się w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego wiosną 2015 r. Wygłoszono na niej kilkanaście referatów prezentujących obecny stan badań nad grobami komorowymi. Wystąpienia te, jako materiały pokonferencyjne, opublikowane zostały w formie książki pod wyżej wymienionym tytułem. Z lektury dzieła wynika, że problematyka badawcza dotycząca zwyczaju grzebania zmarłych w drewnianych komorach była złożona i trudna do jednoznacznego rozstrzygnięcia. Jednym z diskutowanych problemów jest geneza tej kategorii grobów. Rozważane są zasadniczo dwie hipotezy w tym względzie. Pierwsza z nich łączy tę praktykę funeralną z napływem nordyckich elit społecznych do centrum rodzącej się monarchii piastowskiej. Druga teza doszukuje się w nich miejscowego wariantu naśladującego zwyczaje zewnętrzne, służące lokalnym przedstawicielom władzy, w celu demonstracji swojej odrębności społecznej. Poza genezą samych grobów i rodowodem osób w nich pochowanych badacze skupiają się ponadto na: 1) poznaniu fenomenu cech metrycznych jam tego typu grobów, znacznie przekraczających potrzeby pochówków inhumacyjnych, 2) dużych, drewnianych komorach/pokojach stanowiących okazałe konstrukcje funeralne i 3) bardzo bogatym wyposażeniu pośmiertnym, zróżnicowanym pod względem ilości, jakości i rodzaju przedmiotów. Nie mniej, dyskusja nad chronologią tychże grobów i tożsamości religijnej osób w nich pochowanych jest wciąż aktualna.

Publikacja liczy 175 stron i składa się z 11 rozdziałów o różnej objętości (od kilku do kilkunastu stron). Cechuje ją logiczny układ tematyczny (por. dalej), ujęty w trzy grupy: teoretyczną, źródłoznawczą i analityczną. Całość jest bogato ilustrowana i zawiera wyczerpującą lite-

aturę przedmiotu. Dzieło rozpoczynają dwa opracowania dotyczące stanu i historii badań oraz kryteriów wydzielenia, a także definiowania grobów komorowych.

Andrzej Janowski pod sugestywnym tytułem *Grób komorowy jaki jest, każdy widzi ... inaczej. Kilka słów o definicji* przedstawia w układzie chronologicznym, poczynając od XIX w. do dnia dzisiejszego, etapy postrzegania i definiowania grobów komorowych. Rozpatrując ich genezę w kontekście europejskim okresu wczesnego średniowiecza odwołuje się ponadto do idei zakładania bogato wyposażonych pochówków z komorami w Ameryce Południowej, Egipcie i Azji. Dokonuje wartościowania omawianej literatury przedmiotu, głównie pod kątem wydzielenia kryteriów definiujących grób typu komorowego. W tym względzie koncentruje się przede wszystkim na osiągnięciach badaczy skandynawskich i środkowo-wschodnioeuropejskich. Na zakończenie stwierdza, że nie ma podstaw

do stworzenia jednoznacznej i spójnej definicji grobu komorowego. Mimo tych zastrzeżeń, za taki proponuje uznać funeralny obiekt „szkieletowy lub ciałałpalny z nieprzenośną konstrukcją drewnianą w kształcie niewielkiego budynku/komory wzniesionej nad ciałem zmarłego w miejscu jego pochówku”. Definicję tę zaakceptowało środowisko badaczy polskich.

Autorem drugiego opracowania *Między ziemią a niebem: wczesnośredniowieczne pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w kontekście europejskim* jest Dariusz Błaszczuk. Autor doprecyzował definicję grobu komorowego zaproponowaną przez Andrzeja Janowskiego. Zaproponował, żeby za główny wyznacznik uznać dużą jamę grobową z komorą drewnianą, a dopiero w drugiej kolejności bogate i ekskluzywne wyposażenie pośmiertne. Kierując się tymi kryteriami, dokonał zestawienia grobów komorowych z Wielkopolski, Pomorza i Mazowsza. Słusznie też szukał w nich podobieństwa do bardzo zbliżonego sposobu chowania zmarłych w Europie Zachodniej, Północnej i Wschodniej. Zagłębiając się w to zjawisko, widzi w nim paralele do praktyk pogrzebowych znanych ze starszych okresów pradziejów z ziem polskich i ościennych. W konkluzji stwierdza, że zwyczaj zakładania grobów komorowych w okresie wczesnego średniowiecza (dla starszych okresów pradziejów, noszących miano książęcych) ma w Europie długą tradycję, chociaż nie wynika ona z bezpośredniego następstwa kulturowego. Za cenne w opracowaniu Dariusza Błaszczuka uznać należy uściślenie datowania (metodą ^{14}C) wybranych grobów komorowych na okres od 2. poł. X do 1. poł. XII w., potwierdzający dokonany przez Andrzeja Janowskiego podział ich rozwoju na fazę starszą (2. poł. X – 1. poł. XI w.) i młodszą (2. poł. XI – 1. poł. XII w.) oraz wydzielenie dwóch stref występowania. Starszą fazę autor łączy z obszarem państwa gnieźnieńskiego a młodszą – z jego mazowiecką i pomorską pertynencją. Ustalenia te stanowią nową jakość w studiach nad chronologią i terytorialnym rozmieszczeniem grobów komorowych na naszych ziemiach. Autor przypomina, że ten typ grobów jest charakterystyczny dla nekropoli znajdujących się w pobliżu centralnych, grodowo-miejskich ośrodków monarchii piastowskiej. Między innymi z tego powodu nadaje im miano elitarnych, ale nie bezwzględnie o skandynawskim rodowdziej, jak starają się tego dowieść inni badacze zajmujący się grobami komorowymi z okresu wczesnopiastowskiego.

Cztery następne opracowania poświęcone są charakterystyce grobów komorowych na nekropoliach w: Bodzi, Ostrowitem, Ciepłem, Kałdusie, Pniu i Napolu oraz ukazaniu ich na szerszym tle chronologiczno-kulturowym i społeczno-etnicznym.

Andrzej Buko, w rozdziale *Czy na cmentarzysku w Bodzi, gm. Lubanie, woj. kujawsko-pomorskie budowano groby komorowe?*, omawia wyjątkową, na skalę ziem polskich, nekropolię z pochówkami szkieletowymi odkrytą niedawno w pobliżu Włocławka. Zauważa jej odmienność od szkieletowych cmentarzysk z dorzecza Odry i Wisły, polegającą na występowaniu dużych kwater grzebalnych

(z pojedynczymi, podwójnymi lub potrójnymi grobami) wyznaczonych rowami i zorganizowanych w rzędy. W opinii autora łądząco przypominają one groby komorowe np. z Pnia czy Napola. W konkluzji stwierdza, że pochówki z Bodzi, mimo że spełniają wszystkie kryteria stawiane grobom komorowym, to jednak za takie nie mogą być uznane. Proponuje nazywać je w „typie komorowym”. Opracowanie jest syntetycznym przedstawieniem problematyki cmentarzyska szerzej omówionej w dwóch monografiach: *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland* (Leiden–Boston 2015) i *Bodzia. Elitarny cmentarz z poczatków państwa polskiego* (Warszawa 2016).

Jerzy Sikora, podobnie jak Andrzej Buko, swoje opracowanie rozpoczyna od postawienia pytania: *Czy w Ostrowitem, gm. Chojnice, woj. pomorskie odkryto groby komorowe?* W wyniku przeprowadzonej analizy źródłowej udziela (w pełni uzasadnionej) odpowiedzi negatywnej. Należy zgodzić się z postawioną przez tego badacza tezą, że groby z Ostrowitego powinny się włączyć w poczet pomorskich pochówków elitarnych, ponieważ spełniają wystarczające kryteria stawiane tego typu obiektom. Autor nie podtrzymuje hipotezy o skandynawskim pochodzeniu osób pogrzebanych w Ostrowitem i tym samym zamyka polemikę toczącą się wśród archeologów o przynależność typologiczną i etniczną pochówków z tej nekropoli.

Anna i Jacek Wrzesińscy, w rozdziale pod tytułem *Groby komorowe z Dziekanowic, gm. Lubowo, woj. wielkopolskie*, rozpatrują kilka obiektów funeralnych tego typu występujących na jednej z istotniejszych nekropoli monarchii wczesnopiastowskiej. Wydzielają je na podstawie ogólnie przyjętych kryteriów (duża jama grobowa, obecność budowli drewnianej i bogate wyposażenie pośmiertne), ale też odmienności w stosunku do pozostałych. Dokonują syntetycznego opisu poszczególnych zespołów grobowych w celu ukazania ich cech wspólnych i indywidualnych. Zwracają uwagę na aspekt społeczny grobów wyróżniających się w przestrzeni cmentarnej. Poddają pod dyskusję kwestię, czy decydowała o tym rola polityczna, ranga społeczna czy czynnik ekonomiczny zmarłych w nich pochowanych. Zdaniem autorów odmienność grobów komorowych od lokalnej tradycji sepulkralnej musiała być akceptowana przez władzę zwierzchnią, którą mógł sprawować zarządca grodu na Ostrowie Lednickim. Postawioną hipotezę uznać należy za godną uwagi.

Zdzisława Ratajczyk, w opracowaniu *Groby komorowe z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Ciepłem, gm. Gniew, woj. pomorskie*, porusza tematykę nowo odkrytych i dotychczas niepublikowanych pochówków. Skupia się głównie na opisie ich cech formalnych, podczas gdy datowanie potraktowane jest nazbyt ogólnikowo i oparte wyłącznie na metodzie archeologicznej. Doprowadza to autorkę do stwierdzenia, że zbiory przedmiotów pochodzą z okresu X/XI – 1. ćw. XI w. Stwarza to niedosyt, tym bardziej, że źródła pochodzące z tych obiektów nie są znane ogólniwi środowiska archeologicznego. Nie można się w związku z tym odnieść do poczynionych ustaleń.

Jacek Bojarski, Wojciech Chudziak, Tomasz Kozłowski i Laurie Reitsema są autorami obszernego rozdziału zatytułowanego *Wczesnośredniowieczne groby komorowe z ziemi chełmińskiej*. Badacze syntetycznie przedstawili istotę tej kategorii pochówków na trzech cmentarzyskach Pomorza Nadwiślańskiego, a mianowicie w: Kałdusie, Napolu i Pniu. Poza zwróceniem uwagi na cechy formalne omawianych grobów, jako pierwsi zaproponowali ich klasyfikację. Interesującym aspektem studium jest akcent położony na szeroki kontekst społeczno-polityczny występowania grobów komorowych nie tylko w ramach poszczególnych nekropoli, ale też szerzej, tzn. na obszarze Pomorza Nadwiślańskiego. Pozwala to lepiej zrozumieć ich ideę. Za interesującą uznać należy postawioną tezę o wcześniejszym (X–XI w.) pojawieniu się tego rodzaju grobów na ziemi chełmińskiej niż na terenie państwa gnieźnieńskiego (Wielkopolska X/XI – 1. poł. XI w.) i na łączeniu ich z lokalną organizacją grodową, niezależną od centrum gnieźnieńskiego. Zastrzec jednak trzeba, że autorzy nie wykluczają też możliwości pojawienia się zwyczaju grzebania zmarłych w dużych i bogatych grobach z drewnianymi konstrukcjami na obszarze dolnego biegu Wisły dopiero w wyniku ekspansji Piastów.

Magdalena Matczak badaniami swoimi objęła *Zmiany patologiczne i konstrukcje grobowe, jako wyznaczniki statusu społecznego we wczesnośredniowiecznym „Culmine”*. Umiejętnie wykorzystwała do tego celu źródła archeo- i antropologiczne. W wyniku przeprowadzonej analizy doszła do wniosku, że kości osób pochowanych w grobach z drewnianymi komorami cechują stosunkowo niewielkie zmiany patologiczne. Zdaniem badaczki wynika to z ich dobrego odżywiania się za życia i wykonywania nieobciążających organizm zajęć, co było możliwe dzięki zajmowanemu, wysokiemu statusowi społecznemu i ekonomicznemu. Autorka rozdziału podkreśla wyraźne różnice między stanem zdrowotnym osób pogrzebanych w tradycji komorowej a pozostałymi zmarłymi, pochowanymi na cmentarzyskach skupienia osadniczego w Kałdusie.

Alicja Drozd-Lipińska, w opracowaniu *Archeologiczne wyznaczniki płci w grobach komorowych dzieci na przykładzie nekropoli w Pniu, gm. Dąbrowa Chełmińska, woj. kujawasko-pomorskie*, wykazała, że w większości rozpatrywanych przypadków symbolika oznaczania płci dzieci była identyczna jak w pochówkach osób dorosłych. Polegała więc na dawaniu im na drogę w zaświaty przedmiotów będących atrybutami kobiecości lub męskości. Studium to nie wnosi nowej jakości do badań nad powyższym problemem, jednak jest ilościowym wzbogaceniem tematyki badawczej.

Kamil Kajkowski, w rozdziale *Depozyty zwierzęce na nekropoliach zachodniostowiańskich. Kilka uwag do dyskusji nad genezą fenomenu grobu komorowego na obszarze wczesnośredniowiecznej Polski*, zajął się niedostrzeżalnym dotychczas przez badaczy problemem dotyczącym intencjonalnego zakopywania zwierząt na niektórych cmentarzyskach z grobami komorowymi. Wywód

swój rozpoczął od zdefiniowania terminu „depozyt zoologiczny” i wskazaniu kryteriów jego wydzielenia. W dalszej kolejności przeprowadził charakterystykę źródłozawczą i analityczną interesującej go kategorii źródeł na cmentarzyskach w Kałdusie, Pniu i Ostrowitem. Zwrócił uwagę, że pochówki zwierzęce na tych polach grzebalnych występowały poza grobami ludzkimi i dotyczyły dwóch rodzajów ssaków, tzn. koni i psów, zaś kości małych gryzoni, stwierdzone na szkielecie mężczyzny w jednym z grobów komorowych na cmentarzysku w Cedyni, uznał za znalezisko unikatowe, które potraktował jako przykład symbolicznego oznaczenia haniebnej śmierci zmarłego, wynikającej ze znaczących przewinień w życiu doczesnym. Nie wykluczył jednak jego przypadkowości. Autor zajął się również genezą wczesnośredniowiecznych grobów zwierzęcych na wymienionych cmentarzyskach Pomorza Nadwiślańskiego. W konsekwencji wykluczył ich skandynawską tradycję, a powiązał z lokalnymi zwyczajami funeralnymi.

Leszek Gardela jest autorem rozdziału pt. *Wczesnośredniowieczne groby komorowe – lustra czy miraż życia? Rozważania nad praktykami funeralnymi na ziemiach polskich*. Opracowanie to poświęcone zostało historii i stanowi badań nad powyższą problematyką. Z tego powodu powinno się znaleźć na początku monografii, a nie na jej końcu. Autor poruszył w nim wszystkie istotne problemy badawcze, które były już wskazywane przy omawianiu wcześniejszych rozdziałów. Zwrócił uwagę m.in. na fakt, że groby, ich forma i wyposażenie powinny być traktowane nie jako „zwierciadła”, ale raczej jako „miraże” życia. Ponadto podkreślił, że wiele przedmiotów odkrywanych w grobach komorowych z ziem polskich, takich jak np. pochewki noży zdobionych stylizowanym przedstawieniem żmii/węża, interpretowanych wcześniej jako wyroby skandynawskie, były w istocie wytworami miejscowych, słowiańskich rzemieślników i stanowiły nawiązania do słowiańskiej mitologii.

Podsumowując, recenzowana książka jest ważną na gruncie archeologii polskiej publikacją omawiającą problematykę grobów komorowych w polskim piśmiennictwie archeologicznym. W formie zwięzłej prezentowane są w niej kluczowe zagadnienia odnoszące się do wyjątkowego sposobu grzebania zmarłych u progu kształtowania się państwowości na naszych ziemiach. Dzieło ma charakter polemiczny. Unaocznia postęp w badaniu grobów komorowych, jaki się dokonał w ostatnich latach na gruncie archeologii polskiej. Zwraca uwagę na wyrażaną przez badaczy opinię o miejscowym podłożu powyższych praktyk, będących jednak naśladownictwem zewnętrznych tradycji sepulkralnych, zakorzenionych w wielu kulturach europejskich i charakterystycznych dla społeczności zhierarchizowanych. W świetle obecnego stanu badań, ten tok rozumowania wydaje się być bardziej uzasadniony niż hipoteza o napływie przedstawicieli skandynawskich elit i zaszczerpienia na gruncie piastowskim obcych zwyczajów pogrzebowych.

Po przedstawieniu pozytywów książki należy zasygnalizować kilka słabszych jej aspektów. Jednym z nich jest

marginalne potraktowanie wątku chrystianizacji pochówków komorowych. Zagadnienie to często było poruszane w dyskusjach przez badaczy i szkoda, że nie zostało uwzględnione w tej monografii. Następnie trzeba zwrócić uwagę na dość liczne niedociągnięcia redakcyjne, spośród których wymienić wypada brak: 1) określenia we wstępie celu powstania monografii i końcowego podsumowania całości, 2) konstatacji o łącznej liczbie grobów zaliczonych do typu komorowego, wobec niejednoznacznych ustaleń badaczy w tym względzie, 3) zbiorczej bibliografii, której opracowanie wykluczyłoby nagminne powtarzanie tych samych pozycji w poszczególnych opracowaniach i 4) nieujednoliconej grafiki rycin oraz nadmiernie ich zmniejszenie, co powoduje, że są one trudne do odczytania.

Zastanawia też sens używania terminów „nieprze-nośna konstrukcja grobowa” i „aranżacja lub inscenizacja grobu” w kontekście praktyk funeralnych. Niezrozumiałe

jest stosowanie terminu „na ziemiach polskich” dla grobów komorowych znanych wyłącznie z Wielkopolski, Pomorza i Mazowsza. Niewłaściwie także odwoływano się do nazwy „Śląsk Górny i Dolny” dla wczesnośredniowiecznego regionu geograficzno-historycznego, leżącego w górnym i środkowym dorzeczu Odry. W końcu, za niezręczne uznać trzeba sformułowania „występowanie konstrukcji funeralnych w archeologii polskiej” czy „repertuaru ornamentyki”.

Poczynione uwagi krytyczne nie umniejszają zasadniczej wartości książki, która dobrze podsumowuje obecny stan badań nad fenomenem grobów komorowych występujących na ziemiach monarchii wczesnopiastowskiej. Czyta się ją z zainteresowaniem.

prof. UW dr hab. Joanna Kalaga,
Instytut Archeologii, Uniwersytet Warszawski
jk@pradzieje.pl